

АРХЕОЛОГІЯ

УДК 903.8(477.87)"637"

DOI: 10.24144/2523-4498.1(44).2021.232597

СКАРБ ДОБИ БРОНЗИ ВАРИ ІІ (ЗАКАРПАТТЯ): ХРОНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Кобаль Йосип Васильович

кандидат історичних наук, науковий співробітник,

Науково-дослідний центр «Рятівна археологічна служба» НАН України, Львів

E-mail: kaisojk@gmail.com

Мойжес Володимир Валерійович

кандидат історичних наук, завідувач Археологічного музею ім. проф. Е. Балагури

факультету історії та міжнародних відносин,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: volodymyr.moizhes@uzhnu.edu.ua

Scopus Author ID: 57190844415

<https://orcid.org/0000-0002-4836-7042>

Прохненко Ігор Анатолійович

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

доцент кафедри археології, етнології та культурології,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: prohnenkoigor@ukr.net

Scopus Author ID: 56922162200

<https://orcid.org/0000-0002-9100-3914>

Територія сучасного Закарпаття багата на знахідки скарбів доби бронзи. Однією з останніх є комплекс із околиць села Вари Берегівського району Закарпаття. Він поповнив довгий список (понад 200 пунктів) подібних комплексів, відомих на території області. Даний скарб було знайдено у 2014 році і передано на постійне зберігання в Археологічний музей ім. проф. Едуарда Балагури факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Він містив бронзові предмети (понад 70 зразків), що були складені у глиняну, онаментовану посудину, яка залягала на глибині 0,4–0,6 м від сучасної поверхні. Слід зазначити, що частина закарпатських комплексів сигналізує, що у запропонованих хронологічних схемах існують певні проблеми. На це вказує і цей новий скарб. До його складу входять різні групи металевих виробів: предмети озброєння, знаряддя праці, прикраси, речі побутового характеру, залишки бронзоліварного виробництва. Частина представлених типів має широкий ареал поширення та хронологічний діапазон існування. Даний факт, у поєднанні із значною фрагментацією знайдених предметів, ускладнюють точне датування комплексу. Автори запропонованої статті поставили перед собою завдання не тільки детально описати знайдені предмети, але і визначити їх типологію та хронологію, а також культурну належність всього комплексу. Проведений типологічно-хронологічний аналіз виробів скарбу Вари ІІ показав, що вони мають різні періоди існування – від VzB1 до VzD, тяжіючи до часового відтинку VzB1–VzC. Натомість глиняна посудина на підставі техніки орнаментування вказує на більш молодший вік (VzB2–VzD). Відтак, «різnobій» у датуванні предметів із даного скарбу свідчить про необхідність корекції або перегляду існуючих схем хронології скарбів доби бронзи Верхньотиського регіону та їх співвідношення з фазами розвитку культури Станово (Сучу де Суз).

Ключові слова: Верхньотиський регіон, доба бронзи, скарб Вари ІІ, хронологія, проблема.

Постановка проблеми. Територія сучасного Закарпаття, як складова Верхньотиського регіону, відома своїм багатством на скарби доби бронзи [Lehoczky, 1892; Потушняк, 1958, с. 9–98; Bernjakovic, 1960; Kopal', 2000; Балагури, 2001; Vachta, 2008]. Хронологія і періодизація останніх відносно добре вписується у загальну картину [Mozsolics, 1967; 1973; 1985; Novotna 1970; Vader, 1978; Kemenczei, 1984; Kacsó, 1995; Балагури, 2001; Dawid, 2004; Vachta, 2008]. Проте частина закарпатських комплексів сигналізує, що у запропонованих схемах існують певні проблеми [Kopal', 2000, с. 18]. На це вказує і новий скарб із села Вари (Берегівський район Закарпаття). До його складу входять металеві вироби, які, згідно

існуючих розробок, належать до різних хронологічних періодів.

Метою даної статті є публікація скарбу Вари ІІ у контексті проблеми його датування в системі старожитностей Верхньотиського регіону бронзового віку. Автори поставили перед собою завдання не тільки детально описати знайдені предмети, але і визначити їх типологію та хронологію, а також культурну належність всього комплексу. Для цього використано типологічний метод, метод порівняльного аналізу й, частково, метод спектрального аналізу.

Виклад основного матеріалу. Весною 2014 року під час земляних робіт на північний-схід від села Вари

(Берегівський район, Закарпатська область) був знайдений скарб бронзових виробів (Рис. 1). Знахідку зберіг і передав в Археологічний музей ім. проф. Едуарда Балагурі факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Віктор Дзьобак.

Відомо, що бронзові предмети знаходилися у глиняній посудині на глибині 0,4–0,6 м від сучасної поверхні (Рис. 2–3), в однорідному ґрунті світло-коричневого кольору. Сама посудина, частково пошкоджена, лежала на боці. Металеві вироби були ретельно складені, тісно один до одного.

Місце знахідки (урочище «Варош ердеє» з угорської перекладається як «міський ліс») з геоморфологічної точки зору представляє собою рівнинну місцевість. У минулому тут могла протікати невелика річка – один з рукавів річки Боржава. Сьогодні на цьому місці росте дубовий ліс, а неподалік знаходяться орні землі місцевих жителів (Рис. 1).

Опис знахідок. Скарб включав наступні предмети (інвентарний номер 0663/1-57):

1. Фрагмент бойової сокири з дископодібним обухом. Пошкоджений в давнину. Патина темно-зелена, гладка. Довжина (Д) – 2,5 см, вага – 30,79 грам (г). (Рис. 4, 5; 5, 5).

2. Кинджал з листоподібним лезом і трьома 3 (4) кріпильними штифтами. Краї леза пошкоджені. Патина неоднорідна: смуги світло-зеленого кольору чергуються зі смугами коричневого. Д – 18 см, вага – 28,2 г (Рис. 4, 1; 5, 1).

3. Кинджал ланцетоподібної форми з 3(4) кріпильними отворами. По середині леза міцне ребро. Патина світло-зелена, шорохувата. Предмет злегка деформований. Д – 14,1 см, вага – 23,41 г (Рис. 4, 2; 5, 2).

4. Кинджал, близький вище описаним. Втрачений.

5. Фрагмент верхньої половини одноушкового кельта. Краї втулки потовщені, тіло овальне в перерізі. Ливарні рубці зачищені. Патина темно-зелена, в середині втулки збереглася білувата, глиняна кірка. Д – 5,1 см, вага – 61,26 г (Рис. 4, 4; 5, 4).

6. Серп зі стійкоподібним гудзиком для кріплення. Цілий. Патина темно-зелена. Д – 12,5 см, ширина (ш) леза – 2 см, висота гудзика – 1,1 см, вага – 40,98 г (Рис. 6, 1; 7, 1).

7. Аналогічний серп. Д – 10,3 см, ш. леза – 2 см, висота гудза – 1,5 см, вага – 31,52 г. (Рис. 6, 2; 7, 2).

8. Серп зі стійкоподібним гудзиком та валикоподібним потовщенням основи. Лезо вузьке, загнуте у верхній третині; вістря зі щербинами. Д – 11,5 см, ш. леза – 1,5 см, висота гудза – 1 см, вага – 27,86 г (Рис. 6, 3; 7, 3).

9. Серп з міцним, масивним гудзикоподібним кріпленням та сильно зігнутим і відносно широким лезом. Д – 9,7 см, ш. леза – 2,3 см, висота гудза – 0,8 см, вага – 41,80 г (Рис. 6, 4; 7, 4).

10. Серп зі звуженою основою і розширеним та зігнутим у верхній третині, вищербленим лезом. Д – 8,6 см, ш. леза – 1,8 см (максимальна 2,3 см), вага – 14,55 г (Рис. 6, 5; 7, 5).

11. Серп зі стійкоподібним гудзиком для кріплення й ребром на вигнутому лезі. Лезо із щербинами, кінець пошкоджений. Патина темно-зелена. Д – 13,8 см, ш. леза – 2,3 см, висота гудза –

1,5 см, вага – 39,82 г (Рис. 6, 6; 7, 6).

12. Аналогічний серп. Лезо пошкоджене, вістря зі щербинами. Патина темно-зелена. Д – 12,8 см, ш. леза – 2,2 см, висота гудза – 1 см, вага – 23,97 г (Рис. 6, 7; 7, 7).

13. Фрагмент нижньої половини серпа з гудзиком для кріплення та ребром на лезі. Д – 5,6 см, ш. леза – 2,1 см, висота гудза – 1,1 см, вага – 18,04 г (Рис. 6, 8; 7, 8).

14. Сильно зігнутий серп з гудзиком при основі та ребром на лезі. Д – 11,5 см, ш. леза – 2 см, висота гудза – 0,7 см, вага – 43,80 г (Рис. 6, 9; 7, 9).

15. Серп з валикоподібним кріпильним виступом при основі та парою ребер на лезі. Вістря предмету відламане. Лезо з щербинами. Д – 9,6 см, ш. леза – 2,4 см, висота гудза – 1,3 см, вага – 33,06 г. (Рис. 6, 10; 7, 10).

16. Фрагмент основи серпа з кріпильним гудзиком. Д. – 1,6 см, ш. леза – 1,8 см, висота гудза – 1,0 см, вага – 5,15 г (Рис. 6, 11; 7, 11).

17. Фрагмент серпа з язикоподібним руків'ям (?). Д – 2 см, ш. – 2,5 см, вага – 7,41 г (Рис. 6, 12; 7, 12).

18. Два цілі серпи з гудзикоподібним кріпленням. Втрачені.

19. Фрагмент шестигранного в перерізі виробу (пробійник?). Д – 3,1 см, діаметр – 0,9 x 0,8 см, вага – 8,61 г (Рис. 6, 13; 7, 13).

20. Фрагмент прямокутного в перерізі бруска невідомого призначення. Д – 6 см, діаметр – 0,6 x 0,3 см, вага – 5,06 г (Рис. 6, 14; 7, 14).

21. Фрагмент бруска квадратного перерізу невідомого призначення. Д – 5 см, діаметр – 5 x 0,5 см, вага – 7,49 г (Рис. 6, 15; 7, 15).

22. Фрагмент злегка зігнутого бруска овального перерізу. Д – 4,3 см, діаметр – 0,6 x 0,4 см, вага – 5,02 г (Рис. 6, 16; 7, 16).

23. Фрагмент дугоподібно зігнутого виробу, виготовленого з металевого бруска підпрямокутного перерізу. Д – 3,7 см, товщина – 1 x 0,5 см та 0,7 x 0,7 см, вага – 10,16 г (Рис. 6, 17; 7, 17).

24. Фрагмент пилки прямокутної форми з лінзоподібним перерізом тіла. Д – 4,5 см, ш. леза – 2 см, вага – 5,92 г (Рис. 4, 3; 5, 3).

25. Металева скоба (?) підтрикутної форми з крючком. Ш – 2,3 см, висота – 0,8 см, вага – 0,25 г (Рис. 8, 7; 9, 7).

26. Фрагмент дугоподібно зігнутого, круглого в перерізі, предмета із зігнутим кінцем (рукозахисна спіраль?). Д – 7,2 см, діаметр – 0,5 см, вага – 7,91 г (Рис. 8, 5; 9, 5).

27. Фрагмент скрученої в овальне кільце круглої в перерізі спіралі (?). Д – 7,1 см, діаметр – 0,5 см, вага – 11,32 г (Рис. 8, 1; 9, 1).

28. Фрагмент прямокутного в перерізі гачкоподібного предмета (рукозахисна спіраль?). Д – 8 см, товщина – 0,5 x 0,4 см, вага – 6,80 г (Рис. 8, 6; 9, 6).

29. Фрагмент прикраси з двох круглих в перерізі, деформованих, дротів. Д – 5,5 см, діаметр – 2,3 см, товщина – 0,35 см, вага – 23,71 г (Рис. 8, 2; 9, 2).

30. Фрагмент трикутного в перерізі браслета з копитоподібними кінцями. Д – 4,5 см, ш – 1,1 см, вага – 5 г (Рис. 8, 4; 9, 4).

31. Напівмісяцеподібна підвіска зі спірально закрученими кінцями з круглим отвором для

кріплення. Ш – 7 см, висота – 4,3 см, діаметр отвору – 0,3 см, вага – 8,52 г (Рис. 10, 1; 11, 1).

32. Близька до попередньої, але сильно пошкоджена підвіска. Ш – 5,2 см, висота – 3,2 см, діаметр отвору – 0,15 см, вага – 1,96 г (Рис. 10, 3; 11, 3).

33. Аналогічна підвіска, пошкоджена. Ш – 6,1 см, висота – 4,5 см, діаметр отвору – 0,2 см, вага – 3,28 г (Рис. 10, 5; 11, 5).

34. Така сама підвіска. Ш – 7 см, висота – 3,4 см, діаметр отвору – 0,2 см, вага – 4,42 г (Рис. 10, 6; 11, 6).

35. Подібна підвіска, пошкоджена. Ш – 5,2 см, висота – 3,2 см, діаметр отвору – 0,15 см, вага – 1,96 г (Рис. 10, 7; 11, 7).

36. Аналогічна, мініатюрна підвіска. Ш – 3,3 см, висота – 2,2 см, діаметр отвору – 0,15 см, вага – 0,84 г (Рис. 10, 8; 11, 8).

37. Подібна підвіска із гачкоподібно загнутими кінцями; пошкоджена. Ш – 5,8 см, висота – 4,2 см, вага – 2,61 г (Рис. 10, 4; 11, 4).

38. Аналогічна підвіска зі значними пошкодженнями. Ш – 5,5 см, висота – 3,5 см, діаметр отвору – 0,2 см, вага – 2,88 г (Рис. 10, 2; 11, 2).

39. Човникподібної форми підвіска з напівмісяцеподібною бронзовою пластиною в середині та вушком. Ш – 3,5 см, висота – 1,2 см, довжина вушка – 3 см, товщина вушка – 0,1 см, вага – 2,15 г (Рис. 8, 12; 9, 12).

40. Фрагмент аналогічної підвіски (?), що була вклада в середину підвіски № 39. Ш – 2,9 см, висота – 1,3 см, вага – 0,42 г (Рис. 8, 13; 9, 13).

41. Підвіска ланцетоподібної форми з пошкодженою верхньою частиною. Д – 3,5 см, ш – 1 см, діаметр кільця – 0,5 см, вага – 3,11 г (Рис. 8, 3; 9, 3).

42. Фрагмент спіральної трубки з тонкого металевго дроту. Д – 5,1 см, діаметр – 0,6 см, товщина дроту – 0,1 см, вага – 4,28 г (Рис. 10, 15; 11, 15).

43. Фрагмент аналогічної трубки. Д – 4,7 см, діаметр – 0,6 см, товщина дроту – 0,1 см, вага – 2,62 г (Рис. 10, 9; 11, 9).

44. Фрагмент такої ж трубки. Д – 3,5 см, діаметр – 0,6 см, товщина дроту – 0,15 см. Вага – 1,80 г (Рис. 10, 13; 11, 13).

45. Невеликий фрагмент аналогічної трубки. Д – 0,7 см, діаметр – 0,4 см, товщина дроту – 0,15 см. Вага – 0,22 г (Рис. 10, 16; 11, 16).

46. Фрагмент спіральної трубки з напівкруглого в перерізі дроту. Д – 7,3 см, діаметр – 0,6 см, ширина дроту – 0,4 см, вага – 4,76 г (Рис. 10, 12; 11, 12).

47. Фрагмент такої ж трубки. Д – 4 см, діаметр – 0,5 см, ширина дроту – 0,4–0,3 см, вага – 2,41 г (Рис. 10, 10; 11, 10).

48. Така ж трубка. Д – 2 см, діаметр – 0,6 см, ширина дроту – 0,3 см, вага – 0,55 г (Рис. 10, 11; 11, 11).

49. Фрагмент спіральної трубки з трикутного в перерізі дроту. Д – 6,8 см, діаметр – 0,6 х 0,7 см, ш. дроту – 0,3 см, вага – 5,85 г (Рис. 10, 14; 11, 14).

50. Фрагмент круглої пластини, орнаментованої дрібними перлами. Розмір 5,3 х 2,5 см, ймовірний діаметр – 7,8–8,0 см, вага – 1,96 г (Рис. 8, 8; 9, 8).

51. Фрагмент напівсферичної бляшки – гудзика із залишком отвору для кріплення. Діаметр – 3,2 см, вага – 1,58 г (Рис. 8, 9; 9, 9).

52. 5 фрагментів можливо одного й того ж предмета коритоподібної форми з орнаментом із перлів (окуття паска). Розміри: 1,5 х 1,6 см; 1,2 х 1,2 см; 1,3 х 0,8 см; 1,1 х 0,7 см; 0,8 х 0,7 см (Рис. 8, 10–16; 9, 10–16).

53. 4 фрагменти невідомого виробу, виготовленого з тонкої зігнутої бляхи. Розміри: 1,6 х 0,6 см; 1,3 х 0,4 см; 1,5 х 0,4 см; 1,5 х 0,4 см (Рис. 8, 17–20; 9, 17–20).

54. 14 дрібних фрагментів ливарних зливків аморфної форми та можливо частин виробів невизначеного типу. Розміри: 3 х 2,5 см; 2,6 х 1,5 см; 2,3 х 1,3 см; 2,4 х 1 см; 3 х 1 см; 1,5 х 1,5 см; 1,8 х 1 см; 2,3 х 0,3 см; 1,5 х 0,7 см; 1,5 х 0,6 см; 1,4 х 0,5 см; 1,1 х 1 см; 1 х 0,7 см; 1 х 0,7 см. (Рис. 8, 21–34; 9, 21–34).

55. Глиняна амфороподібна посудина, у якій знаходилися бронзові предмети. Посудина виготовлена від руки з додаванням в тісто дрібнозернистого піску. Дно пласке, стінки злегка опуклі, шийка конічної форми, вінчик потовщений, сильно вигнутий назовні. Випал сильний, але нерівномірний. Зовні посудина темно-сіра, чорна і світло-коричнева, лискована; з середини – темно-коричнева і чорна. Орнамент складається із ледь помітних пласких виступів на зламі контуру тіла, через які проходять дві горизонтальні, врізні лінії. У місцях між «гудзами», вище і нижче горизонтальних ліній, візерунок із трьох врізних вертикальних ліній і трикутних карбованих полів. Висота – 16 – 17,1 см, діаметр денця – 7 см, діаметр вінчика – 12,6 см, товщина стінки – 0,8 см (Рис. 2–3).

Типологічно-хронологічний аналіз. Скарб Вари II включає різні групи металевих виробів: предмети озброєння, знаряддя праці, прикраси, речі побутового характеру, залишки бронзоливарного виробництва. Частина представлених типів має широкий ареал поширення та хронологічний діапазон існування. Даний факт, у поєднанні із значною фрагментацією знайдених предметів, ускладнюють точне датування комплексу.

До групи озброєння належить фрагмент бойової сокири з дископодібним обухом, кинджали і фрагменти, ймовірно, захисних спіралей (Рис. 8; 1–2, 5–6; 9, 1–2, 5–6). Типологічно-хронологічній класифікації піддаються, в першу чергу, кинджали; в меншій мірі фрагмент бойової сокири; й абсолютно не придатні для цього уламки спіралей(?).

Фрагмент бойової сокири (Рис. 4, 5; 5, 5) включає частину леза і втулки. Ребра на краях відносно вузького леза – це характерна риса більшості чекано-молотів типу В2 (за І. Нестором) або С (за А. Можоліч) [Nestor, 1938, s. 183–186; Mozsolics, 1973, s. 15–16; Blajer, 1990, s. 29; Dawid, 2002, s. 89]. Їх датують періодами VzB2–VzC [Blajer, 1990, s. 30].

Із трьох кинджалів збереглися два (Рис. 4, 1–2; 5, 1–2). Вони належать до типу з пластинчастою верхньою частиною, до якої з допомогою бронзових штифтів кріпилося руків'я з органічного матеріалу (дерево, кістка, ріг). Один з кинджалів має листовидне лезо (Рис. 4, 1; 5, 1), а інший – ланцетоподібне з ребром посередині (Рис. 4, 2; 5, 2). Хронологічну позицію обох виробів визначає кількість і розміщення кріпильних отворів: (3(?) і 4). Подібні кинджали характерні для косідерського горизонту скарбів періоду VzB1

[Mozsolics, 1967, s. 56–57; Kemenczei, 1991, s. 18, 20; Koos, 1996, s. 131], хоч схожі вироби зустрічаються зрідка й пізніше (періоди VzB2–BC) у ранній курганній культурі і культурі Пілінь [наприклад, Kovacs, 1975, pl. 9–99/1; Kemenczei, 1984, taf. V, 4].

Знаряддя праці складають одну з найбільших груп виробів скарбу. Це – фрагмент кельта, серпи, фрагмент пилки і ймовірно, пробійники (Рис. 6, 13–17; 7, 13–17). Вони малодіагностичні з точки зору хронології.

Найбільш цікавою знахідкою всього скарбу є фрагмент кельта (Рис. 4, 4; 5, 4). Його характеризує злегка ввігнута, потовщена, овальної форми в плані втулка, яка плавно переходить у вушко. Тіло масивне, овальне в перерізі. Це своєрідна відмінність кельтів так званого східнокарпатського типу [Novotna, 1970, s. 73]. Останні типові для Верхньотиського металообробного осередку пізнього бронзового віку [Mozsolics, 1985, s. 34]. Особливо їх багато на території сучасного Закарпаття: понад 200 комплексів [Кобаль, 2000, с. 185]. Однак, точних аналогій згаданому кельту відомо небагато. Мова йде про сокиру зі скарбу Колодне I (примітно, що характер і форма пошкоджень обох виробів майже ідентичні) [Lehoczky, 1893, 10 abra]. Хронологічна позиція скарбу Колодне I дискусійна. Частина дослідників вважає його «комплексом» різночасових знахідок [Mozsolics, 1967, s. 170] або тривалого накопичення (період VzC) [Dietrich, 2010, s. 37–38]. Інші стверджують, що це справжній скарб (закритий комплекс) періоду VzB1 [Kobal', 2000, s. 16–17, 83]. Слід відзначити, що для деяких найбільш ранніх кельтів Карпатського басейну (скарби Древенік, Ождяни) характерна якраз злегка ввігнута втулка [Novotna, 1970, s. 72; Furmanek, 1977, s. 263; Hansen, 1994, s. 185; Dietrich, 2010, s. 36, 38].

Отже, якщо у майбутньому ранне датування кельтів із Колодного і Варів вдасться підтвердити іншими матеріалами, тоді територія Закарпаття ввійде у зону появи найдавніших кельтів Карпатського басейну [огляд знахідок: Dietrich, 2010, s. 36–39, Abb. 8].

Серпи скарбу виступають домінуючою групою серед знарядь праці. Кількісно переважають серпи з гудзикоподібним кріпленням (Рис. 6; 1–11; 7, 1–11). Вони були у вжитку протягом тривалого відрізка часу (середній і пізній бронзовий вік) [Petrescu-Dimbovita, 1978, s. 24; Mozsolics, 1985, s. 42]. Вироби скарбу Вари II різні з типологічної точки зору. До ранніх представників цих серпів, які характерні для косідерського горизонту скарбів (період VzB1), характерна наявність гудзів ближче до середини леза або валикоподібне потовщення (Рис. 6, 4–5, 7, 9–10; 7, 4–5, 7, 9–10) [Mozsolics, 1967, s. 66–67]. Вироби, де конусоподібний гудз розташований у кінці спинки (Рис. 6; 1–3, 6, 8; 7, 1–3, 6, 8), були у вжитку переважно в епоху пізньої бронзи (періоди VzD–Ha B1) [Kemenczei, 1991, old. 42], хоч зустрічаються і раніше [Mozsolics, 1967, taf. 35, 1,3; 49, 1]. Отже, серпи досліджуваного скарбу – типологічно найдревніші на території сучасного Закарпаття.

У скарбі зберігся невеличкий фрагмент бронзового виробу з плоскою нижньою і ребристою верхньою частиною (Рис. 6, 12; 7, 12). Він міг належати серпу з язикоподібним руків'ям. Вважається, що такі

вироби у переважній більшості датуються періодами VzD–HaB [Petrescu-Dimbovita, 1978, p. 53–54], але спорадично зустрічаються уже і за доби середньої бронзи [Mozsolics, 1967, taf. 49, 10].

Викликає чимало запитань і фрагмент пилки (Рис. 4, 3; 5, 3). Ці знаряддя праці характерні для доби пізньої бронзи [Mozsolics, 1985, s. 47; Kemenczei, 1991, old. 42], але зрідка відомі і в більш ранній час [Hansen, 1994, s. 150; Soroceanu, Rezi, Nemeth, 2017, s. 41].

Найбільш репрезентативну, як в кількісному, так і якісному плані, групу виробів скарбу складають прикраси (Рис. 8, 2–4, 8–20; 9, 2–4, 8–20; 10, 1–16; 11, 1–16).

До прикрас голови (волосся чи вух) відносяться пошкоджені підвіски типу Тарпа (Рис. 8, 12–13; 9, 12–13). У Верхньотиському регіоні, на території культури Станово (Сучу де Суз), їх виготовляли із золота [Mozsolics, 1988/1989, s. 166–172], а у середовищі курганної культури і культури Пілінь – із бронзи [Furmanek, 1977, s. 294–295]. Загальне датування: періоди VzB2–VzD, але виключити більш раннє датування теж не можна. Підвіски зі скарбу Вари II – перші бронзові зразки такого типу виявлені у Верхньотиському регіоні.

Найбільш чисельними серед прикрас є напівмісяцеподібні підвіски (Рис. 10, 1–8; 11, 1–8) та спіральні дротяні пронизи (Рис. 10, 9–16; 11, 9–16). Не виключено, що мова йде про деталі єдиної нагрудної прикраси, яка кріпилася на шії.

Підвіски різняться між собою розмірами, формою верхньої частини і спіральними завітками, але належать до одного типу. На території сучасного Закарпаття вони відомі у скарбах Великі Лучки, Колодне I і Підгоряни II [Kobal', 2000, s. 61]. В межах Карпатського басейну концентруються у його східній частині, у Верхньотиському регіоні [Kovacs, 1981, s. 167, Abb. 4; Jankovits, 2017, s. 110]. Хронологія даного типу дискусійна. Переважає думка, що він датується пізнім бронзовим віком (періоди VzD–HaA) [Kovacs, 1981, s. 167, Abb. 4; Mozsolics, 1985, s. 61; Jankovits, 2017, s. 110]. Однак, існує кілька комплексів (Колодне I, Підгоряни II), де аналогічні підвіски можуть бути набагато старші (період VzB1) [Kobal', 2000, s. 61]. Фрагменти подібних виробів із могильника курганної культури в Едек (Угорщина) теж давніші, ніж період VzD [Kobaly, 2004, old. 106–107, № 261–264].

Спіральні пронизи різняться між собою. Одні виготовлені із широкого, напівкруглого або трикутного в перерізі, дроту (Рис. 10, 10–12, 14; 11, 10–12, 14), а інші – із вузького дроту (Рис. 10, 9, 13, 15–16; 11, 9, 13, 15–16). У якості шийних прикрас відомі вже із початку доби бронзи і були у вжитку аж до пізнього бронзового віку [Soroceanu, Rezi, Nemeth, 2017, s. 33].

До прикрас рук може бути віднесений фрагмент браслета (Рис. 6, 4). Він має трикутне в перерізі тіло і «копитоподібний» кінець. Подібні вироби вперше з'являються у період VzB1 [Mozsolics, 1967, s. 77], але характерні для комплексів курганної культури [наприклад: Kovacs, 1975, pl. 5, 56, 3a–b; 6, 59, a–b; 10, 102, 6a–b та інші].

Із прикрас одягу можна назвати нашивні бляшки (Рис. 8, 8–9; 9, 8–9) та фрагменти бронзового окуття

паска (?) (Рис. 8, 10–20; 9, 10–20). Діагностичними з хронологічної точки зору є фрагменти орнаментованої бляшки (Рис. 8, 8; 9, 8) та окуття паска (Рис. 8, 10–20; 9, 10–20). Близькі їм конусоподібні вироби зафіксовані у комплексах горизонту скарбів Косідер (BzB1) [Furmanek, Vladař, 2006, abb. 8, 2; 18, 9–20; 28, 1–2; Kobal', 2000, taf.1, B:1–22; 2, 23–29]. Окуття паска первісно мало прямокутну форму, із закрученими вузькими кінцями та отворами на довгих сторонах. Його поверхня орнаментована візерунком із перлів (Рис. 8, 14; 9, 14). Точні аналогії (орнаментовані та неорнаментовані) відомі із двох закарпатських скарбів періоду BzB1 (Колодне I, Підгоряни II) [Kobal', 2000, taf. 3, 65; 4a, 15].

До прикрас одягу, можливо, належала і підвіска «ланцетоподібної» форми (Рис. 8, 3; 9, 3). Аналогічні вироби були у вжитку як елементи більш складних прикрас, на широких просторах європейського континенту, головним чином, в епоху пізньої бронзи [Hansen, 1994, s. 248; Поп, 2015, s. 144; Jankovits, 2017, s. 231]. Найдавніші їх взірці у Карпатському басейні відомі уже в періоді BzB2–BzC [Jankovits, 2017, s. 231]. Проте скарб Колодне I, де близькі підвіски були прикріплені до голівки бронзової шпильки, датується, ймовірно, ще більш раннім часом, періодом BzB1 [Kobal', 2000, s. 83].

Таким чином, хронологія окремих типів бронзових виробів скарбу Вари II показує доволі строкату картину. Частина виробів безперечно відноситься до періоду BzB1 (кінджали, серпи, окуття паска і, можливо, орнаментована бляшка), інші – до періодів BzB2–BzC (браслет, підвіска типу Тарпа, а третя група предметів (кельт, фрагмент серпа із язкоподібним руків'ям (?), пилка, ланцетоподібна підвіска, напівмісяцеподібні підвіски) датується різними фахівцями по-різному, але в межах періодів BzB1–BzD. Спиральні пронизи мають дуже широкий діапазон існування.

Отже, можна констатувати, що датування предметів скарбу не є однозначним, але, все ж, більшість з них може відноситися до хронологічного діапазону BzB1–BzC.

Не прояснює ситуацію і глиняна посудина, у якій були сховані бронзові предмети (Рис. 2–3). Безсумнівно – це продукт керамічного виробництва культури Станово (Сучу де Суз). На це вказує як географія знахідки (центральный район її поширення [Балагури, 2001, рис. 60a], так і технологія виготовлення та орнаментация посудини. На жаль, відшукати точну аналогію формі посудини серед опублікованих матеріалів, поки що, не вдалося. Уламки амфор, які віддалено нагадують дану форму, інколи зустрічаються на поселеннях пізньої фази згаданої культури [Bader, 1978, pl. LI, 2; Marta, 2009,

pl. 30, 12]. Дещо схожа на нашу посудину амфора із комплексу Нірмода-Вайогветев (Угорщина) [Marta, Toth, 2006, abb. 1]. Правда, у неї інші розміри і пропорції та наявні дрібні вушка, але загалом профіль і у певній мірі орнаментация зближують їх. Можна ще вказати на схожу за розмірами і профілем тіла амфору із поселення станівської культури Квасово-Великий Яроч, яка датується фазою II культури (періоди BzB2–BzC) [Кобаль, 2007, с. 592, іл. 7,1]

Важливим хронологічним індикатором станівської кераміки виступає так званий карбований орнамент. Він, поряд із врізними лініями, присутній і на посудині досліджуваного скарбу. На думку фахівців карбований візерунок характеризує третю, заключну фазу (Кулчіу Марє) культури Станово (Сучу де Суз), хоч, спорадично, зустрічається уже і раніше (друга фаза, Кулчіу Мік) [Bader, 1978, p. 72]. Загалом ця техніка орнаментация на кераміці згаданої культури датується проміжком часу від BzB2 до початку HaA [Marta, Toth, 2006, s. 303].

Також зазначимо, що був проведений спектральний аналіз трьох бронзових предметів зі скарбу – фрагменту серпа, фрагменту кельта та бронзової краплини. Для цього ці зразки були передані до Інституту археології НАН України¹. Результати дають можливість говорити про подібність концентрації елементів у досліджених зразках, що у свою чергу вказує на один центр їх виробництва (Таб. 1).

Висновки. У 2014 році біля села Вари Берегівського району був знайдений скарб металевих виробів бронзового віку. Він поповнив довгий список (понад 200 пунктів) подібних комплексів, відомих на території сучасного Закарпаття. До його складу входили предмети озброєння, знаряддя праці, прикраси, залишки ливарного виробництва тощо.

Аналіз хронології бронзових виробів та глиняної посудини скарбу Вари II показує, що загалом датування комплексу є проблематичним. Металеві вироби у своїй більшості виглядають давнішими, ніж посудина, в якій їх знайшли. Хронологія обох співпадає на досить широкому часовому відтинку: BzB2–BzD, що в абсолютних цифрах відповідає приблизно трьом століттям (XV–XIII ст. до н.е.). Все це свідчить не тільки про значні проблеми в датуванні окремих типів бронзових виробів, але і цілих «горизонтів» скарбів, а також у співвідношенні останніх з окремими фазами розвитку культури Станово (Сучу де Суз).

Тільки майбутні дослідження, на більш широкому матеріалі, дозволять належним чином вирішити окреслену вище проблему й скорегувати або переглянути усталені погляди на хронологію металеві індустрії доби бронзи Верхньотиського регіону.

¹ Дослідження проведене старшим науковим співробітником Гошко Тетяною Юрївною.

Табл. 1. Елементний склад бронзових предметів

Атомний номер	Елемент	Концентрація елемента		
		фр. серпа	фр. кельта	крапля
16	S (сірка)	0,048	0,025	0,015
20	Ca (кальцій)	0,04	0,032	0,051
24	Cr (хром)		0,027	0,017
26	Fe (залізо)	0,261	0,402	0,142
27	Co (кобальт)	0,147	0,141	0,1
28	Ni (нікель)	1,011	0,659	0,423
29	Cu (мідь)	88,93	89,33	90,89
30	Zn (цинк)			0,046
33	As (арсен)	1,212	0,36	0,426
47	Ag (срібло)	0,023	0,15	0,03
50	Sn (олово)	7,537	7,723	7,173
51	Sb (стибій)	0,188	0,73	0,505
82	Pb (свинець)	0,601	0,416	0,184

Список використаних джерел

- Bader, T., 1978. *Epoca bronzului in Nord-Vestul Transilvaniei*, Bucuresti: Editura stintifica si enciclopedica, 246 p.
- Bernjakovic, K., 1960. Bronzezeitliche Hortfunde vom rechten Ufergebiet des Oberen Theisstales (Karpatoukraine USSR), *Slovenská archeológia*, VIII/2, s. 325–392.
- Blajer, W., 1990. *Skarby z wczesnej epoki brązu z ziemach Polskich*. Prace Komisji Archeologicznej 28, Wrocław-Warszawa-Krakow-Gdansk-Lodz: Zakład Narodny im. Ossolinskich, 300 s.
- Dawid, W., 2002. *Studien zu Ornamentik und Datierung der bronzezeitlichen Depotfundgruppe Hajdúsámson-Apa-Ighil-Zajta*. Teil 1–2, Alba Iulia: Verlag ALTIP S. A., 509 s.
- Dietrich, O., 2010. Tüllenbeile in Rumanien. Zu einigen grundlegenden Fragen von Fundublieferung, Chorologie und Chronologie. *Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*. Band 21, s. 27–40.
- Furmanek, V., 1977. Pilinyer Kultur, *Slovenská archeológia*, XXV/2, s. 251–370.
- Furmanek, V., Vladoar, J., 2006. Metallhortfunde aus dem Verfallhorizont der befestigten Siedlungen der otomani- und Madarovec-Kultur in der Slowakei, *bronzezeitliche Depotfunde – Problem der Interpretation*. Hrsg. J. V. Kopal', Ужгород: «ИВА», s. 185–225.
- Hansen, S., 1994. *Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhonetal und Karpatenbecken, Teil 1–2*, Universitätsforschungen zur prahistorischen Archäologie, Band 21, Bonn: Kommission bei Dr. Rudolf Habelt GMBH, 613 s.
- Ilon, G., 2015. Ein spätbronzezeitlicher Trachtdepot aus der Gemarkung von Ménfőcsanak (Nordwest-Transdanubien), *Zbornik Slovenského Národného Múzea, Archeologia*, Supplementum 9. Zbornik na pamiatku Josefa Paulika Stúdie, Bratislava, s. 139–154.
- Jankovits, K., 2017. *Die bronzezeitlichen Anhänger in Ungarn*, Budapest, 492 old.
- Kemenzei, T., 1984. *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*, Budapest: Akadémiai kiadó, 413 s.
- Kacsó, C., 1995. Al patrulea deposit de bronzuri de la Sighetu Marmatiei, *Revista Bistricei*, IX, Iasi: Editura «Glasul Bucovinei», p. 5–48.
- Kemenzei, T., 1988. *Die Schwerter in Ungarn I*, Prahistorische Bronzfunde, Abteilung IV, Band 6, München: C.H. Beck'sche Verlagbuchhandlung, 90 s.
- Kemenzei, T., 1991. A pécskai/Pecica második bronzlelet, *Folia Archaeologica*, XLII, 27–48 old.
- Kopal', J. V., 2000. Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine), *Prahistorische Funde*, Abteilung XX, Band 4, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 120 s.
- Kobály, J., 2004. *Magyarországi régészeti emlékek az ukrajnai közgyűjteményekben*, Ungvár: Ugocsa Print, 215 old.
- Koos, J., 1996. Bronzefunde aus der mittelbronzezeitlichen Siedlung von Nagyrozvágy, *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken in den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag*. Hrsg. Tibor Kovács, Budapest: Akadémiai kiadó, s. 129–136.
- Kovács, T., 1975. *Tumulus culture cemeteries of Tiszafüred*, Régészeti Füzetek, II, №17, Budapest: Akadémiai kiadó, 63 p.
- Kovács, T., 1981. Der spätbronzezeitliche Depotfund von Rétközberencs, *Studien zur Bronzezeit*. Festschrift für Wilhelm Albert v. Brunn, Ed. H. Lorenz, Mainz/Rhein: Verlag Philipp von Zabern, s. 163–178.
- Lehoczky, T., 1892. *Adatok hazánk archaeolohiájához, különös tekintettel Beregvármegyére és környékére*, I kötet, Munkács: «Kárpát», 179 old.
- Lehoczky, T., 1893. Beregvármegyei régiségekről, *Archaeológiai Értesítő*, XIII, 262 old.
- Marta, L., 2009. *The Late Bronze Age Settlements of Petea-Csengersima*, Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean, 343 p.
- Marta, L., Tóth, K., 2006. Gefasdepotfund der Felsszöcs-Kultur in Nyirmada-Vályogvető, *Bronzezeitliche Depotfunde-Problem der Interpretation*, Hrsg. Josip Kopal', Ужгород: «ИВА», s. 302–317
- Mozsolics, A., 1967. *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonta von Hajdúsámson und Kosziderpodlás*, Budapest: Akadémiai kiadó, 280 s.
- Mozsolics, A., 1973. *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi*, Budapest: Akadémiai kiadó, 364 s.
- Mozsolics, A., 1985. *Bronzefunde aus Ungarn*, Budapest: Akadémiai kiadó, 524 s.
- Mozsolics, A., Bronzezeitliche Goldohrringe von Dobrovitza. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, Band 118/119, 1988/1989, s. 163–174.
- Nestor, I., 1938. Die verzierten Streitaxte mit Nackenscheibe aus Westrumänien, E. Sprokhoff (Hrsg.), *Marburger Studien*, Gero Merhert von Bernegg gewidmet, Darmstadt, s. 178–192.
- Novotna, M., 1970. *Die Axte und Beile in der Slowakei*. Prahistorische Bronzefunde, Abteilung IX, Band 3, München: C.H.

Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 112 s.

Petrescu-Dimbovita, M., 1978. *Die Sichel in Rumanien mit Corpus der jung- und spatbronzezeitlichen Horte Rumaniens*, Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XVIII: Sichel, Band 1, München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 189 s.

Soroceanu, T., Rezi, B., Németh, R., 2018. *Der Bronzefund von Bandul de Campie, jud. Mures/Mezőbánd, Maros-Megye. Beiträge zur Erforschung der spatbronzezeitlichen Metallindustrie in Siebenbürgen*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Band 307, Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 207 s.

Vachta, T., 2007. *Studien zu den bronzezeitlichen Hortfunden des oberen Theissgebietes*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Band 159, Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 127 s.

Балагури, Э., 2001. *Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы*, Ужгород, 391 с.

Кобаль, Й., 2000. Орнаментований кельт із Горян, *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*, Випуск IV, Ужгород: «Патент», с. 184–194.

Кобаль, Й., 2007. До питання про хронологію та періодизацію культури Станове. *Записки Наукового товариства імені Шевченка, Том CCLIII, Праці Археологічної комісії*, Львів, с. 583–604.

Потушняк, Ф. М., 1958. *Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті*, Ужгород, 144 с.

References

Bader, T., 1978. *Epoca bronzului in Nord-Vestul Transilvaniei*, Bucuresti: Editura stintifica si enciclopedica, 246 p. (in Romanian).

Balaguri, E., 2001. *Naselenie Verhnego Potis'ya v epohu bronzy*, Uzhhorod, 391 s. (in Russian).

Bernjakovic, K., 1960. Bronzezeitliche Hortfunde vom rechten Ufergebiet des Oberen Theisstales (Karpatoukraine USSR), *Slovenská archeológia*, VIII/2, s. 325–392. (in German).

Blajer, W., 1990. *Skarby z wczesnej epoki brązu na ziemiach Polskich*. Prace Komisji Archeologicznej 28, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź: Zakład Narodny im. Ossolinskich, 300 s. (in Polish).

Dawid, W., 2002. *Studien zu Ornamentik und Datierung der bronzezeitlichen Depotfundgruppe Hajdúsámson-Apa-Ighil-Zajta*. Teil 1-2. Alba Iulia: Verlag ALTIP S. A., 509 s. (in German).

Dietrich, O., 2010. Tüllenbeile in Rumanien. Zu einigen grundlegenden Fragen von Fundublieferung, Chronologie und Chronologie. *Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*. Band 21, s. 27–40. (in German).

Furmanek, V., 1977. Pilyner Kultur, *Slovenská archeológia*, XXV/2, s. 251–370. (in German).

Furmanek, V., Vladar, J., 2006. Metallhortfunde aus dem Verfallhorizont der befestigten Siedlungen der otomani- und Madarovec-Kultur in der Slowakei, *bronzezeitliche Depotfunde – Problem der Interpretation*. Hrsg. J. V. Kopal', Uzhhorod «IVA», s. 185–225. (in German).

Hansen, S., 1994. *Studien zu den Metalldeponierungen während der alteren Urnenfelderzeit zwischen Rhonetal und Karpatenbecken, Teil 1-2*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Band 21, Bonn: Kommission bei Dr. Rudolf Habelt GmbH, 613 s. (in German).

Ilon, G., 2015. Ein spatbronzezeitlicher Trachtdepot aus der Gemarkung von Ménfőcsanak (Nordwest-Transdanubien), *Zbornik Slovenského Národného múzea, Archeologia*, Supplementum 9. Zbornik na pamiatku Josefa Paulika Stúdie, Bratislava, s. 139–154. (in German).

Jankovits, K., 2017. *Die bronzezeitlichen Anhänger in Ungarn*, Budapest, 492 old. (in German).

Kemenczei, T., 1984. *Die Spatbronzezeit Nordostungarns*, Budapest: Akadémiai kiadó, 413 s. (in German).

Kacsó, C., 1995. Al patrulea deposit de bronzuri de la Sighetu Marmatiei, *Revista Bistricei*, IX, Iasi: Editura «Glasul Bucovinei», p. 5–48. (in Romanian).

Kemenczei, T., 1988. *Die Schwerter in Ungarn I*, Prähistorische Bronzefunde, Abteilung IV, Band 6, München: C.H. Beck'sche Verlagbuchhandlung, 90 s. (in German).

Kemenczei, T., 1991. A pécskai/Pecica második bronzlelet, *Folia Archaeologica*, XLII, 27–48 old. (in Hungarian).

Kopal', J. V., 2000. Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine), *Prähistorische Funde*, Abteilung XX, Band 4, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 120 s. (in German).

Kopal', J., 2000. Ornamentovany`j kel`t iz Goryan, *Naukovy`j zbirny`k Zakarpats`kogo krayeznavchogo muzeyu*, Vy`pusk IV, Uzhhorod: «Patent», s. 184–194. (in Ukrainian).

Kobály, J., 2004. *Magyarországi régészeti emlékek az ukrajnai közgyűjteményekben*, Ungvár: Ugocsa Print, 215 old. (in Hungarian).

Kopal', J., 2007. Do py`tannya pro hronologiyu ta pery`ody`zacyu kul`tury` Stanove. *Zapy`sky` Naukovogo tovary`stva imeni Shevchenka, Tom CCLIII, Praci Archeologichnoyi komisyyi*, L`viv, s. 583–604. (in Ukrainian).

Koos, J., 1996. Bronzefunde aus der mittelbronzezeitlichen Siedlung von Nagyrozvágy, *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken in den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag*. Hrsg. Tibor Kovács, Budapest: Akadémiai kiadó, s. 129–136. (in German).

Kovács, T., 1975. *Tumulus culture cemeteries of Tiszafüred*, Régészeti Füzetek, II, №17, Budapest: Akadémiai kiadó, 63 p. (in English).

Kovács, T., 1981. Der spatbronzezeitliche Depotfund von Rétközberencs, *Studien zur Bronzezeit*. Festschrift für Wilhelm Albert v. Brunn, Ed. H. Lorenz, Mainz/Rhein: Verlag Philipp von Zabern, s. 163–178. (in German).

Lehoczky, T., 1892. *Adatok hazánk archaeolohiájához, különös tekintettel Beregvármegyére és környékére*, I kötet, Munkács: «Kárpát», 179 old. (in Hungarian).

Lehoczky, T., 1893. Beregvármegyei régiségekről, *Archaeológiai Értesítő*, XIII, 262 old. (in Hungarian).

Marta, L., 2009. *The Late Bronze Age Settlements of Petea-Csengersima*, Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean, 343 p. (in English).

Marta, L., Tóth, K., 2006. Gefasdepotfund der Felsszőcs-Kultur in Nyirmada-Vályogvető, *Bronzezeitliche Depotfunde-Problem der Interpretation*, Hrsg. Josip Kopal', Uzhhorod «IVA», s. 302–317. (in German).

Mozsolics, A., 1967. *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonta von Hajdúsámson und Kosziderpodlás*, Budapest: Akadémiai kiadó, 280 s. (in German).

Mozsolics, A., 1973. *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi*, Budapest: Akadémiai kiadó, 364 s. (in German).

Mozsolics, A., 1985. *Bronzefunde aus Ungarn*, Budapest: Akadémiai kiadó, 524 s. (in German).

Mozsolics, A., Bronzezeitliche Goldohrringe von Dobrovitza. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, Band 118/119, 1988/1989, s. 163–174. (in German).

Nestor, I., 1938. Die verzierten Streitaxte mit Nackenscheibe aus Westrumänien, E. Sprokhoff (Hrsg.), *Marburger Studien*, Gero Merhert von Bernegg gewidmet, Darmstadt, s. 178–192. (in German).

Novotna, M., 1970. *Die Axte und Beile in der Slowakei. Prahistorische Bronzefunde*, Abteilung IX, Band 3, München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 112 s. (in German).

Petrescu-Dimbovita, M., 1978. *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumaniens*, Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XVIII: Sicheln, Band 1, München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 189 s. (in German).

Potushnyak, F. M., 1958. *Arheologichni znahidky` bronzovogo ta zaliznogo viku na Zakarpatti*, Uzhhorod, 144 s. (in Ukrainian).

Soroceanu, T., Rezi, B., Németh, R., 2018. *Der Bronzefund von Bandul de Campie, jud. Mures/Mezőbánd, Maros-Megye. Beiträge zur Erforschung der spätbronzezeitlichen Metallindustrie in Siebenbürgen*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Band 307, Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 207 s. (in German).

Vachta, T., 2007. *Studien zu den bronzezeitlichen Hortfunden des oberen Theissgebietes*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Band 159, Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GMBH, 127 s. (in German).

SUMMARY

BRONZE AGE HOARD VARY II (TRANSCARPATHIA): CHRONOLOGICAL ASPECT

Yosyp Kobal'

Candidate of History, Scientific Research Centre «Rescue Archeological Service»,
Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv

Volodymyr Moizhes

Candidate of History, Director of prof. E. Balahuri Archeological Museum,
Faculty of History and International Relations,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

Igor Prokhnenko

Candidate of History, Docent, Docent of the Department of Archaeology, Ethnology and Culturology,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

The territory of present-day Zakarpattia is rich in Bronze Age finds of hoards. One of the latest discoveries is a complex near the village Vary of Beregovo district of Zakarpattia region. It is added to the long list (above 200 items) of similar complexes known on the region's territory. This hoard was discovered in 2014 and transferred to permanent storage to the Professor E. Balaghuri Archaeological Museum at the Faculty of History and International Relations of a public higher-education institution UzhNU. It contained bronze objects (above 70 examples) that were put in a clay, ornamented vessel at a depth between 0,4–0,6 meters from a modern surface. It must be noted that part of Transcarpathian complexes signalizes some problems in suggested chronological schemes. New hoard also pointed out on it. It consists of different groups of metal objects: armaments, tools, adornments, household utensils, and remains of bronze cast production. Part of represented types has a wide area of spreading and a time frame of existing. This fact, together with a significant fragmentation of discovered objects, make it difficult to determine the exact dating of the complex. The authors of the given article describe in detail artifacts that were discovered and identify their typology, chronology, and cultural background of all complexes. Typological and chronological analysis has shown that they have different periods of existing – from BzB1 to BzD and weigh upon to the timeline BzB1–BzC. Clay vessel based on the clay ornamentation points out to more late age, instead (BzB2–BzD). Therefore, «inconsistencies» in the dating of objects from this hoard indicate a need for correction and reviewing of the existing schemes of the hoards' chronology of the Bronze Age of the Upper Tisza region and their relationship to the phases of the Stanovo culture (Suchu de Sus) development.

Keywords: Upper Tisza region, Bronze Age, hoard Vary II, chronology, problem.

ІЛЮСТРАЦІЇ:

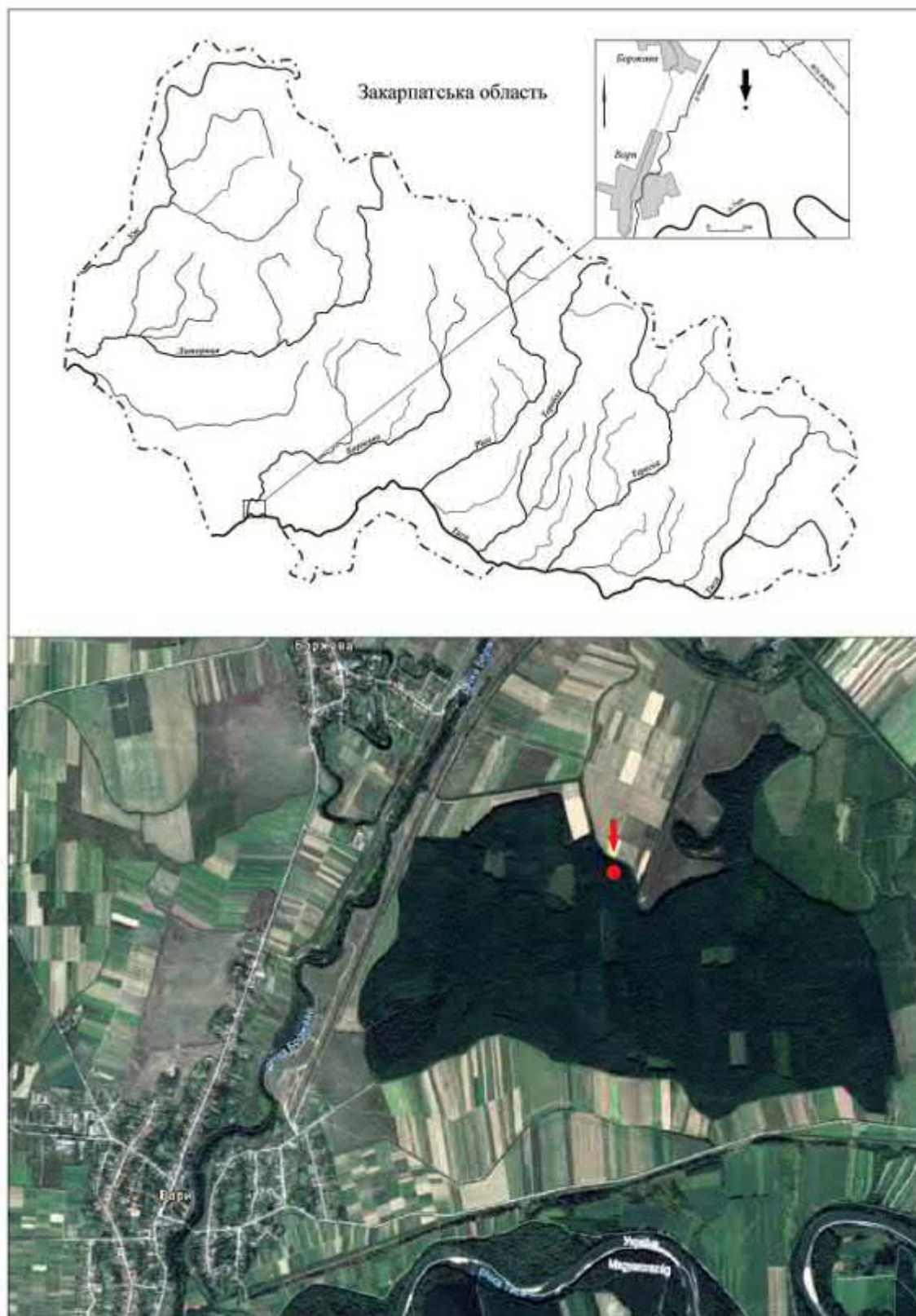

Рис. 1. Місце знахідки скарбу Вари II.

Рис. 2. Скарб Вари II. Посудина.

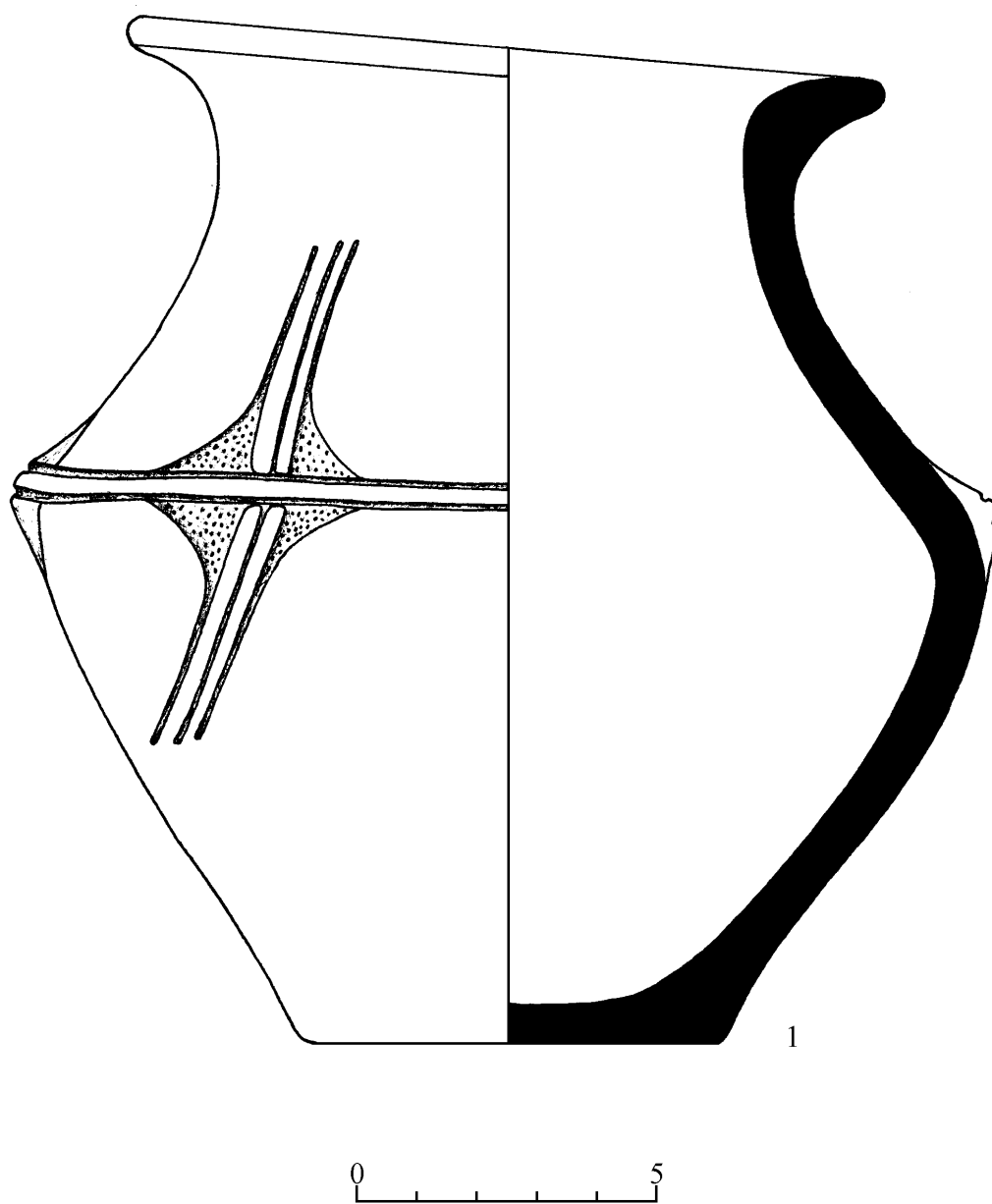

Рис. 3. Скарб Вари II. Посудина.

Рис. 4. Скарб Вари II. Бронзові предмети (кинджали та фрагменти бойової сокири, кельта, пилки).

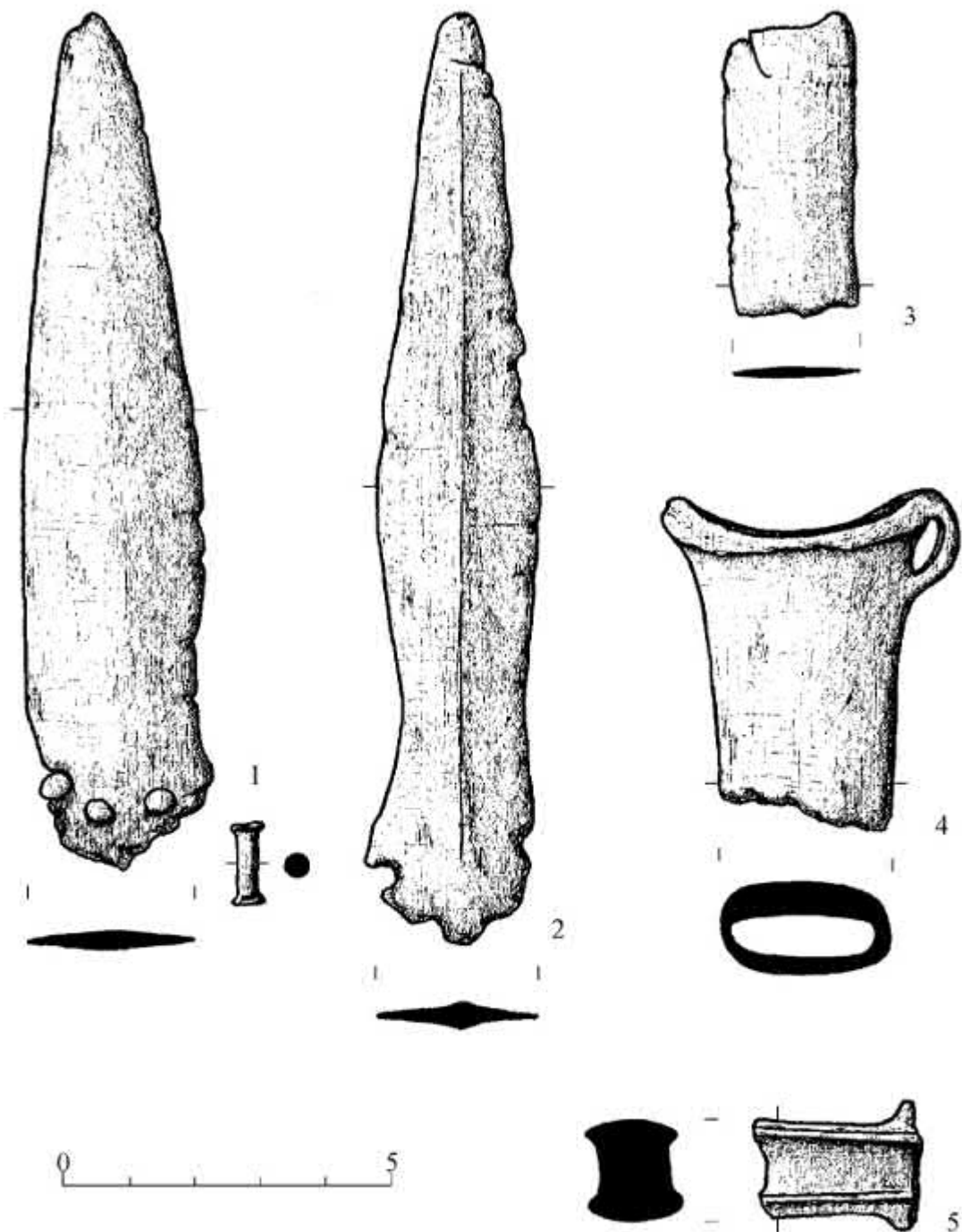

Рис. 5. Скарб Вари II. Бронзові предмети (кинджали та фрагменти бойової сокири, кельта, пилки).

Рис. 6. Скарб Вари II. Бронзові предмети (серпи та предмети невідомого призначення).

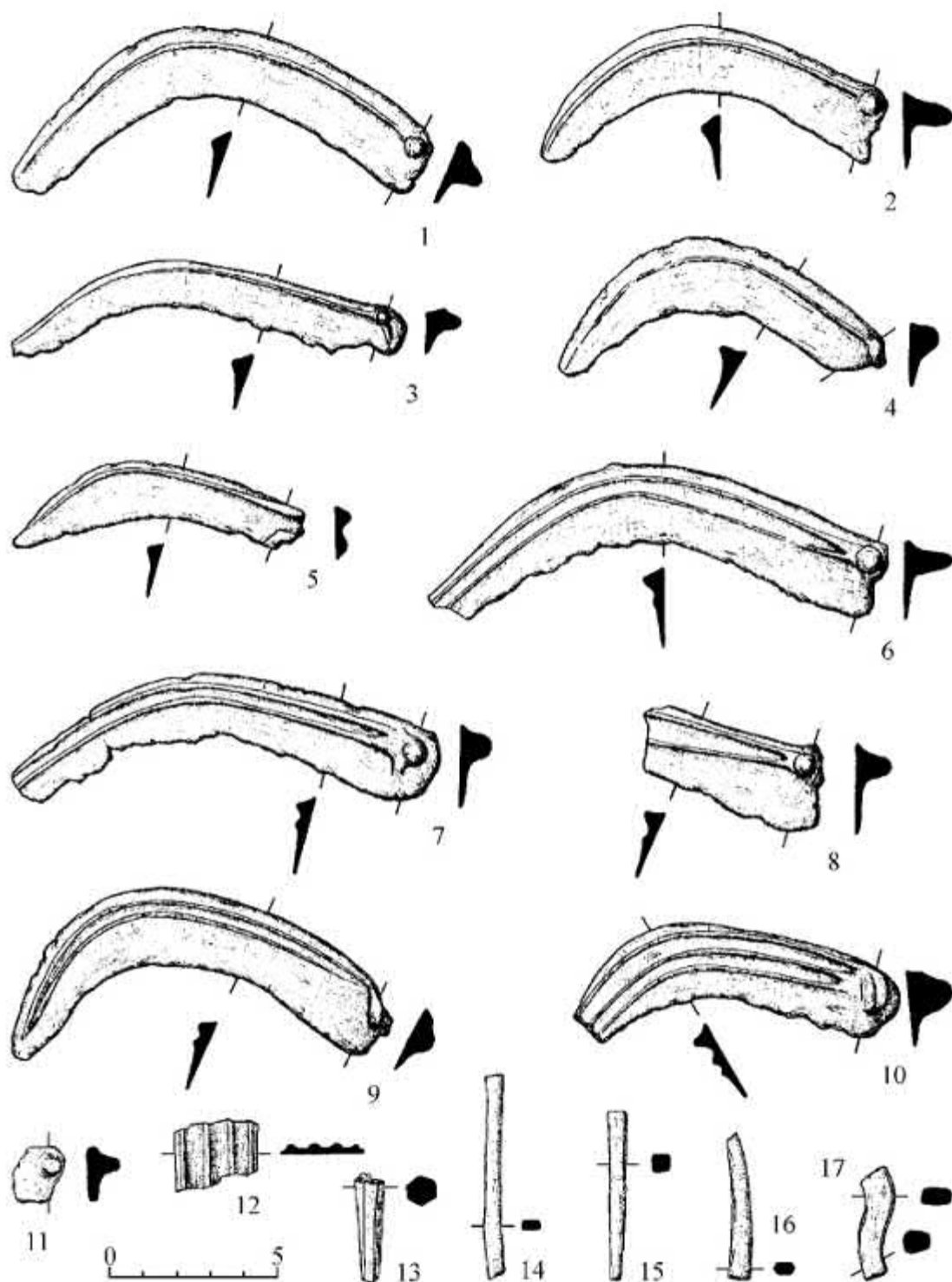

Рис. 7. Скарб Вари II. Бронзові предмети. (серпи та предмети невідомого призначення).

Рис. 8. Скарб Вари II. Бронзові предмети (фрагменти прикрас, предметів та дрібні ливарні зливки).

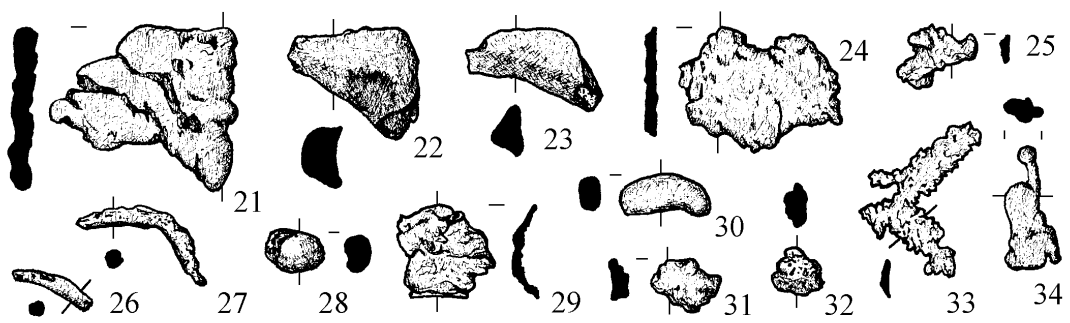
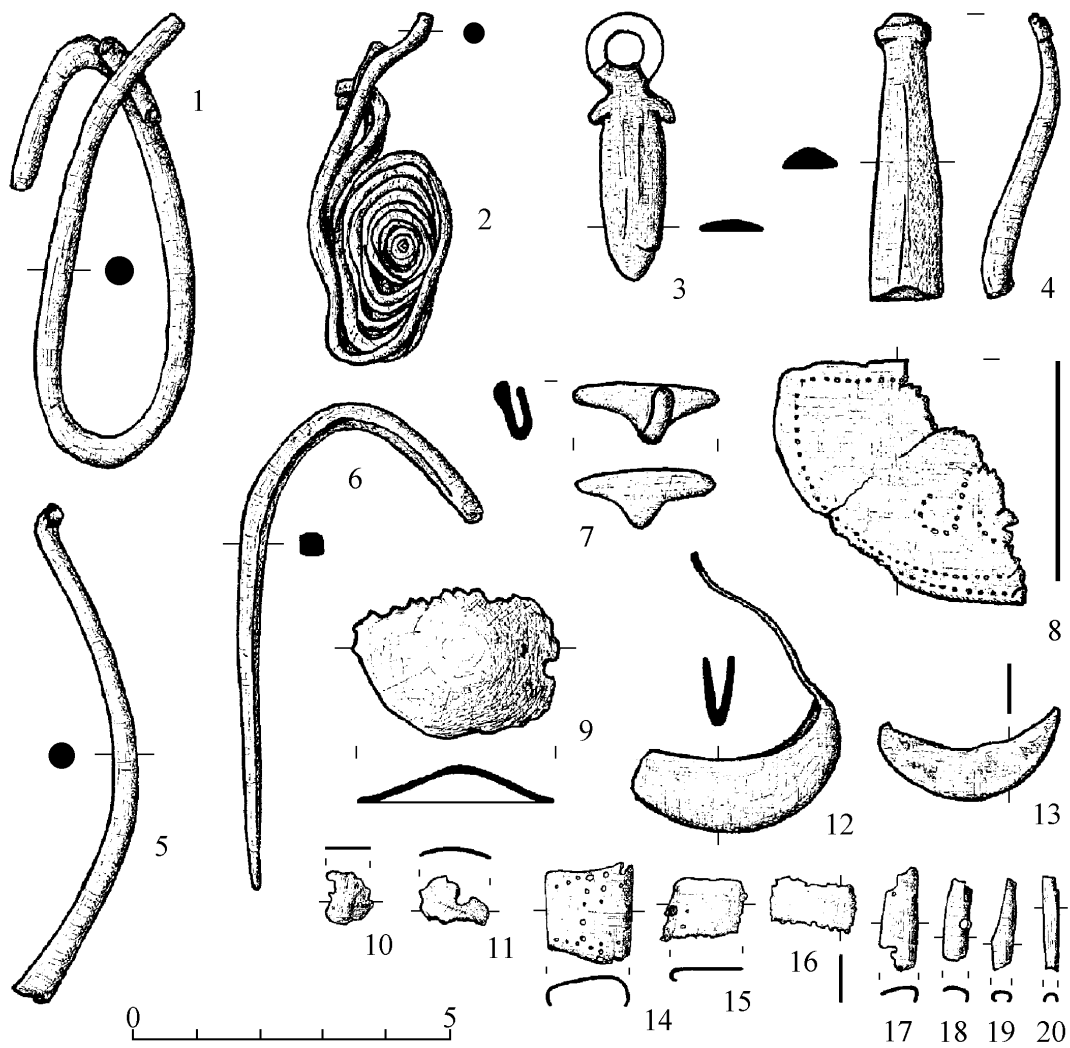

Рис. 9. Скарб Вари II. Бронзові предмети (фрагменти прикрас, предметів та дрібні ливарні зливки).

Рис. 10. Скарб Вари II. Бронзові предмети (підвіски та фрагменти спіральних трубок).

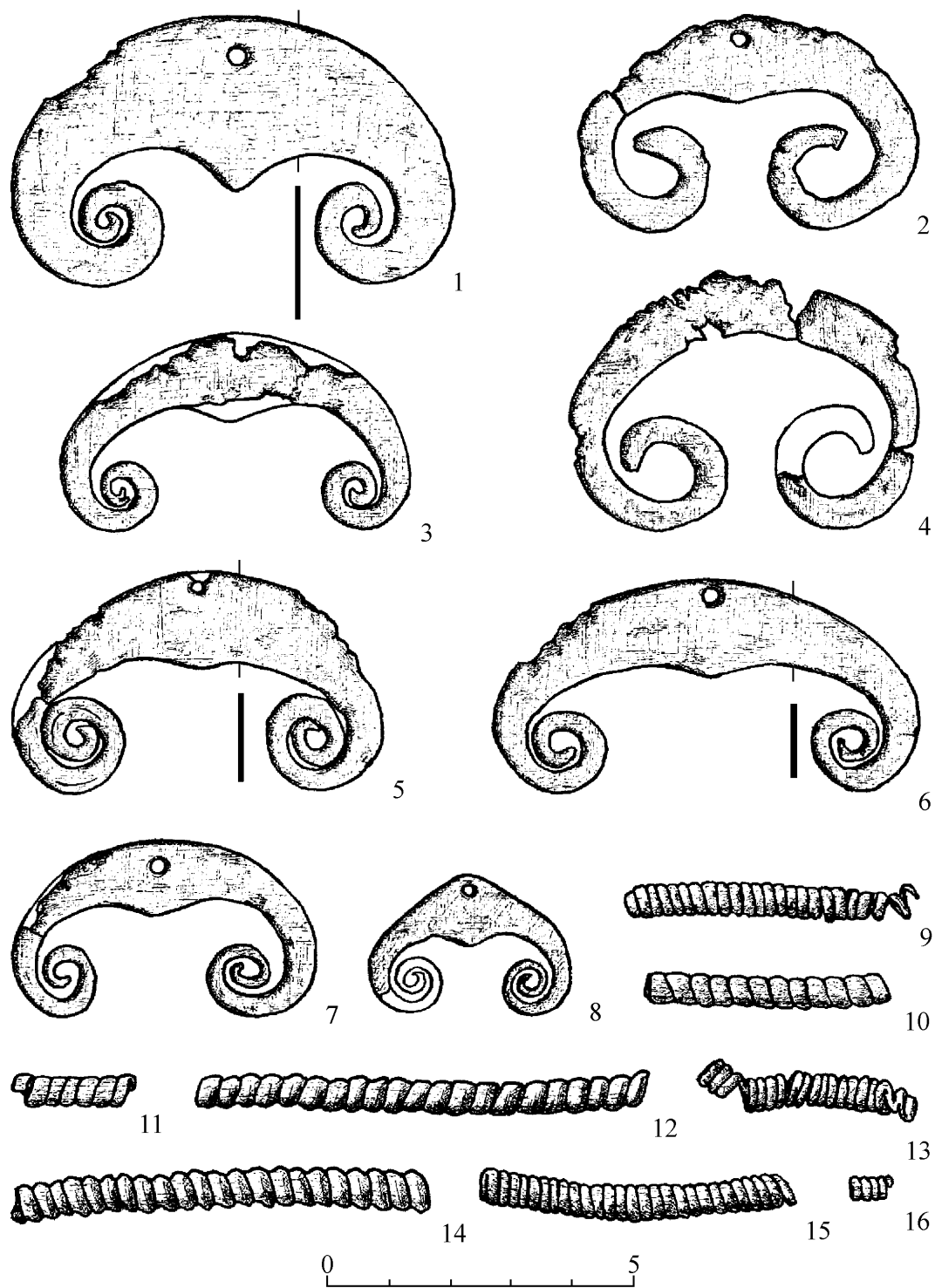

Рис. 11. Скарб Вари II. Бронзові предмети (підвіски та фрагменти спіральних трубок).